



**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Między "Rochem" i "Szańcem" : ugrupowania narodowo-chłopskie w konspiracji

Author: Jarosław Tomasiewicz

Citation style: Tomasiewicz Jarosław. (2016). Między "Rochem" i "Szańcem" : ugrupowania narodowo-chłopskie w konspiracji. "Wieki Stare i Nowe" (T. 11 (2016), s. 114-134).



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Jarosław Tomasiewicz
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Między „Rochem” i „Szańcem”: ugrupowania narodowo-chłopskie w konspiracji

W okresie okupacji hitlerowskiej Stronnictwo Ludowe — jako Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego „Roch” (CKRL) — miało wprawdzie w życiu politycznym wsi przewagę, ale nie wyłączność. Największym ugrupowaniem konkurencyjnym wobec „Rocha” była organizacja „Raclawice” utworzona na bazie sanacyjnego Centralnego Związku Młodej Wsi „Siew”, później jednak w dużej mierze została wchłonięta przez CKRL¹. Oprócz wspomnianych działały również inne ugrupowania chłopskie o charakterze zarówno komunizującym, jak i nacjonalistycznym. Te ostatnie były szczególnym obiektem zainteresowania Grupy Szańca.

W strategii politycznej Grupy Szańca tkwiła sprzeczność. Z jednej strony koncepcja Organizacji Narodu (ON) jako alternatywy systemu wielopartyjnego implikowała przyjęcie jeśli nie politycznego monopolu, to przynajmniej hegemonii radykalnych narodowców². Z drugiej strony słabość Grupy zmuszała jej członków do poszukiwań sojuszników wśród ugrupowań, które mogłyby odnaleźć swe miejsce w ramach ON. Zadanie nie było łatwe ze względu na zadawnione konflikty środowiska oenerowskiego z lewicą, sanacją i macierzystym Stronnictwem Narodowym. Szansę wyrwania się z izolacji dostrzegano we współpracy z prawym

¹ S. PIETRAS: „Raclawice” i Polska Organizacja Zbrojna. W: *Siew i Raclawice. Ruch młodowiejski w czasie wojny i pokoju*. Oprac. R. OLBRYCHSKI. Warszawa 1992, s. 69—70; K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy na Mazowszu 1939—1945*. Warszawa 1977, s. 72—75.

² W.J. MUSZYŃSKI: *W walce o Wielką Polskę. Propaganda zaplecza politycznego Narodowych Sił Zbrojnych (1939—1945)*. Warszawa 2000, s. 235—237; por. Z.S. SIEMASZKO: *Narodowe Siły Zbrojne*. Londyn 1982, s. 41—42. Jak napisał Rafał Sierchuła: „niewątpliwie państwo zorganizowane według tych programów wykluczało jakąkolwiek inną, poza nacjonalistyczną, formę organizacji”. R. SIERCHUŁA: *Wizja Polski w koncepcjach ideologów Organizacji Polskiej w latach 1944—1947*. W: L. KULIŃSKA, M. ORŁOWSKI, R. SIERCHUŁA: *Narodowcy. Myśl polityczna i społeczna obozu narodowego w Polsce w latach 1944—1947*. Warszawa—Kraków 2001, s. 140.

skrzydłem ruchu ludowego, z którym Organizacja Polska utrzymywała kontakty jeszcze przed wybuchem wojny³. Jak pisano w Boże Narodzenie 1941 roku na łamach „Szańca”: trzonem ON miałyby być „zespół dwóch wielkich obozów, które dotychczas noszą bałamutną nazwę »narodowego« i »ludowego«”⁴. Krokiem w tym kierunku mógł stać się Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych, utworzony w październiku 1939 roku przez Ryszarda Świętochowskiego z udziałem m.in. działaczy ONR-OP, Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Pracy i Chłopskiej Organizacji Wolności „Raławice” (ale też np. grupy lewicowych socjalistów Norberta Barlickiego), ostatecznie jednak Stronnictwo Ludowe związało się z Politycznym Komitetem Porozumiewawczym⁵. W tych warunkach potencjalnym partnerem Grupy Szańca mogły być już tylko mniejsze formacje ludowców-dysydentów.

Przykładem ugrupowania narodowo-chłopskiego była organizacja „Chłopski Bój” działająca na Mazowszu (głównie w powiatach grójeckim i mińskim, ale też garwolińskim, radzyminskim, błońskim i łowickim). Jej twórcą był Jan Nosek, dawny aktywista PSL „Wyzwolenie”, który w 1935 roku zerwał swe związki z SL i ostatecznie znalazł się w szeregach Obozu Zjednoczenia Narodowego. Do działaczy należeli Bolesław Bohusz, Rudolf Pietroniec, Józef Kozłowski, Szczepan Komorek, Rychlik i Chróścielewski⁶.

³ K. KAWĘCKI: *Działalność i myśl społeczno-polityczna Obozu Narodowo-Radykalnego ABC 1934—1939*. Warszawa 2009, s. 39. Nośnikiem tendencji autorytarnej i nacjonalistycznej w łonie Stronnictwa Ludowego pozostawało pismo „Piast”, które jeszcze w 1934 roku proponowało „przejściową, rozsądną dyktaturę” w partii oraz domagało się *numerus clausus* w pośrednictwie handlowym dla Żydów (co zostało powtórzone w programie SL z 1935 roku). H. PRZYBYLSKI: *Chrześcijańska Demokracja i Narodowa Partia Robotnicza w latach 1926—1937*. Warszawa 1980, s. 236; U. JAKUBOWSKA: *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „Warszawskiego Dziennika Narodowego” w latach 1918—1939*. Warszawa—Łódź 1984, s. 144. Dawni piastowcy (jak Paweł Bobek) nie tylko utrzymywali kontakty z ONR, lecz nawet chcieli wprowadzić narodowo-radykalną młodzież do SL. B. KRZYWOŁÓCKA: *Chadecja 1918—1937*. Warszawa 1974, s. 350. Pod egidą „Młodej Myśli Ludowej” wydana została broszura Wojciecha Zawilca *Bez kompromisów i bez uprzedzeń*, postulująca „złamanie przewagi żydów [...] w życiu gospodarczym przez daniny z majątków wyrosłych na spekulacji” i emigrację nadmiaru Żydów do polskich kolonii (co spotkało się z pozytywną oceną Jana Mosdorfa). J. MOSDORF: *Ludowiec o kwestii żydowskiej*. „Prosto z Mostu” 1939, nr 6. Także Jędrzej Giertych deklarował bliskość „młodych” narodowców i piastowców. J. GIERTYCH: *O wyjście z kryzysu*. Warszawa 1938, s. 104.

⁴ Cyt. za: W.J. MUSZYŃSKI: *W walce...*, s. 237. O nurcie narodowo-ludowym w endecji zob. J. TOMASIEWICZ: *Ideologia środowiska „maksymalistów” w świetle publicystyki poznańskiego „Głosu” (1934—1936)*. W: *Prasa Narodowej Demokracji 1886—1939*. T. 1. Red. E. MAJ. Lublin 2010; J. TOMASIEWICZ: *Prasa środowisk ekstremistycznych obozu narodowego w okresie II wojny światowej (analiza ideowo-polityczna)*. W: *Prasa Narodowej Demokracji*. T. 4: *Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*. Red. E. MAJ, A. DAWIDOWICZ. Lublin 2013.

⁵ E. DURACZYŃSKI: *Kontrowersje i konflikty 1939—1941*. Warszawa 1979, s. 115—129; K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 69.

⁶ K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 79—80.

Jak napisał Zbigniew Kirsz, „nie można jednoznacznie określić oblicza politycznego tej organizacji”⁷. Również poszczególne komórki Delegatury Rządu i AK różniły się w ocenie grupy J. Noska, uznając ją za „ugrupowanie ludowe o ideologii umiarkowanej”, „sanację chłopską” lub grupę „radykałno-chłopską”⁸. Program „Chłopskiego Boju” rzeczywiście trudno zamknąć w prostych schematach. Członkowie organizacji uważali się za ludowców, występowali jako rzecznicy wsi, marginalizowanej, ich zdaniem, i dyskryminowanej w Drugiej Rzeczypospolitej („dano chłopu wolność niczym nieograniczoną. I mógł on przy tej wolności ginąć marnie z głodu i zimna”)⁹. W imieniu mas chłopskich żądali nie tylko parcelacji bez odszkodowania większych majątków ziemskich, lecz także „by każde urodzone polskie dziecko miało zapewnione chleb, lekarstwo i naukę”¹⁰. Ideał „Polski Chłopskiej” miał charakter tercerstyczny, tj. zarazem antykapitalistyczny i antysocjalistyczny. Z jednej strony uważano, że w kapitalizmie „teoretycznie wolny i równy [człowiek — J.T.] był zdany całkowicie na łaskę i niełaskę kupca, fabrykanta czy bankiera”¹¹. Z drugiej — dystansowano się od eksperymentu sowieckiego („realizacja teorii Marksa w odrażającym wydaniu bolszewickim”), charakteryzując go jako „zupełną niewolę jednostki, która [...] pochwycona w tryby biurokratycznej maszynierii sowieckiej nie zdołała się dotąd z niej uwolnić. Człowiek [...] przestał się liczyć — miał tylko znaczenie jako mierzwa dla społecznych osiągnięć”¹². Podkreślano, że podstawą gospodarki (zwłaszcza rolnej) ma być własność prywatna, ale równocześnie krytykowano „zasadę nieograniczonej swobody działania gospodarczego”, widząc w niej przyczynę nędzy wsi i Polski¹³. Głoszono, że „własność prywatna [...] musi być ograniczona względami Narodu i Państwa. Jednostka posiada całkowitą [...] swobodę działania ekonomicznego w ramach ogólnego planu gospodarczego państwa [...]. Bogactwa naturalne kraju, które nie są wytworem pracy ludzkiej (las, kopalnie), nie mogą być własnością prywatną”¹⁴.

Również wizja ustroju politycznego „Chłopskiego Boju”, choć bardziej mglista, wymyka się schematom. Opiera się ona na modelu demokracji antyliberalnej (określanej jako „prawdziwa demokracja, demokracja w czynie”). Członkowie organizacji J. Noska uznawali, że „wolność osobista musi być ograniczona interesem gromady,

⁷ Z.J. HIRSZ: *Terenowa prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*. Warszawa 1977, s. 35—36.

⁸ Ibidem; K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 81—82.

⁹ *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji 1939—1944*. Oprac. K. PRZYBYSZ. Warszawa 1992, s. 71.

¹⁰ Ibidem, s. 70—71.

¹¹ Ibidem, s. 69.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, s. 70.

¹⁴ Ibidem. Charakterystyczne, że nie wymieniano w tym kontekście ziemi, również niebędącej wytworem ludzkiej pracy.

interesem Narodu”¹⁵. Celem był „karny, pracowity i systematyczny Naród”, by go osiągnąć, należało „zmusić [...] każdego Polaka do pracy nad sobą, do [...] porzucenia zgubnych nawyków [...]”¹⁶.

Bardzo wyraźny jest rys nacjonalistyczny w ideologii grupy J. Noska. Ostrze chłopskiego nacjonalizmu zwracało się przede wszystkim przeciw Niemcom: „Na ziemiach polskich nie może ostać się ani jeden Niemiec, a ich mienie zostanie przejęte przez Państwo”¹⁷. Silne są jednak też akcenty antysemityczne, co kontrastuje z osłabieniem antysemityzmu w głównym nurcie podziemia¹⁸. „Chłopski Bój” uważał, że „Żydzi [...] siejąc demoralizację i szczepiąc zgniliznę moralną w Narodzie, rozbijali go”, że „opanowanie handlu i przemysłu przez Żydów uzależnia interes Narodu od elementu obcego [...]”, a nawet że Żydzi „[d]la doraźnych korzyści gotowi są służyć i Niemcom, i bolszewikom”¹⁹. Dlatego żądano całkowitej emigracji ludności żydowskiej z terenów polskich, a w okresie przejściowym wprowadzenia zasady *numerus nullus* w wybranych dziedzinach i zakazu osiedlania się Żydów na niektórych obszarach²⁰.

Z nacjonalizmu wynika z kolei antyklerykalizm „Chłopskiego Boju”. Grupa uważała, że historyczne klęski Rzeczypospolitej szlacheckiej spowodowane były uleganiem wpływom Kościoła katolickiego, postulowała więc, aby „ułożyć prawidłowo wzajemne stosunki między Państwem, Narodem i Kościołem”²¹. Nie oznaczało to jednak rozdziału religii i państwa, lecz stworzenie kościoła narodowego: „Religię należy zaprząć w służbę Narodu. Pozostawie[nie] w organizmie państwowym [...] organizacji, które szukają natchnienia [...] poza obszarem Państwa Polskiego, ulegają cudzej woli i cudzych pilnują interesów — jest niedopuszczalne”²².

„Chłopski Bój” mimo deklarowania lojalności wobec Delegatury Rządu i utrzymywania kontaktów z Komendą Obrońców Polski był izolowany w podziemiu. Tym można tłumaczyć, że w październiku 1942 roku kierownictwo grupy miało nawiązać kontakt z PPR na platformie reformy rolnej bez odszkodowania, nacjonalizacji przemysłu i „nieubłaganej walki z okupantem wszelkimi środkami aż do całkowitego zniszczenia wroga germańskiego”²³. Pod koniec tego roku J. Nosek został jednak aresztowany przez Niemców, a jego grupa rozproszyła się.

¹⁵ Ibidem, s. 71

¹⁶ Ibidem, s. 70.

¹⁷ Ibidem, s. 71.

¹⁸ Por. W.J. Muszyński: *W walce...*, s. 311: „Przed wybuchem wojny antysemityzm stanowił jeden z filarów programu i ideologii obozu narodowego, podczas okupacji uległ wyraźnemu zepchnięciu na marginesy”.

¹⁹ *Wizje Polski...*, s. 71.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, s. 72.

²³ K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 81–82. Autor zdaje się jednak powątpiewać w autentyczność takiego wydarzenia, zastrzegając się: „Jeśli uznamy prawdziwość informacji Bo-

Również na Mazowszu (w powiecie Rawa Mazowiecka) pojawiła się niezależna formacja ludowa: Ruch Uludowienia Narodu (RUN). Utworzona została w 1940 roku przez Czesława Michurskiego. Do działaczy RUN należeli: Jerzy Badełek, Edward Gruchała, Antoni Kosmala, Hieronim Ligocki, Bronisław Poletur, Piotr Sigitowicz, Antoni Szymański, Stanisław Tkacz, Wawrzyniec Wójciak. Organizacja miała swój pion wojskowy, na czele którego stał kpt. Władysław Staszewski²⁴. Organem prasowym RUN było pismo „Uludowienie Polski”, później przemianowane na „Lud-Naród” i w końcu na „Wieś” (sierpień—październik 1944 roku), oraz „RUN” (od sierpnia 1944 roku do stycznia 1945 roku)²⁵. Formacja C. Michurskiego nawiązała kontakt z „Rochem” dopiero na początku 1944 roku, a do zjednoczenia doszło we wrześniu tego roku. RUN uznawał się za ogniwo Związku Pracy Ludowej „Orka” (ZPL „Orka”)²⁶.

To właśnie „Orka” była tym segmentem ruchu ludowego, z którym Grupa Szańca wiązała największe nadzieje. Sojusz z ZPL „Orka” pozwoliłby bowiem narodowym radykałom zdobyć wpływy na wsi, której ludność stanowiła około połowy społeczeństwa polskiego. Delegatura Rządu donosiła, że powstanie „Orki” zostało przyjęte entuzjastycznie przez „Szaniec”, który nawet przedrukował deklarację nowej organizacji²⁷. Być może przyczyną tej życzliwości był fakt, że „Orka” kojarzona była na ogół z bliskimi narodowcom „piastowcami”²⁸.

Związek Pracy Ludowej „Orka” powstał w 1941 roku na bazie przedwojennego Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi²⁹. Organizacja miała być miejskim odgałęzieniem ruchu ludowego, skupiającym inteligencję pochodzenia chłopskiego, a od 1944 roku także pochodzących ze wsi robotników („synów chłopskich, pracujących bądź fizycznie, bądź też umysłowo”)³⁰. Jej organem prasowym było od czerwca

husza [...]”. Faktem jest sygnalizowany już antykomunizm grupy Jana Noska. Z drugiej strony wiadomo, że aprobowala ona układ Sikorski-Majski. Z.J. HIRSZ: *Terenowa prasa...*, s. 36.

²⁴ K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 103—104; B. GOLKA: *Prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*. Warszawa 1975, s. 302.

²⁵ Z.J. HIRSZ: *Terenowa prasa...*, s. 37, 276—277, 330—333, 358, 368.

²⁶ K. Przybysz kwestionuje jednak tę autoidentyfikację ze względu na „brak jakichkolwiek kontaktów z działaczami centralnymi Orki, [...] istotne różnice programowe”. K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 104. Faktem jednak jest, że „RUN” wydawany był już jako organ ZPL.

²⁷ Archiwum Akt Nowych, Delegatura Rządu na Kraj, sygn. 202/II-63, k. 186, Raport sytuacyjny za okres 15 XI 1941 do 1 VI 1942.

²⁸ K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 128.

²⁹ Co istotne, Zrzeszenie było początkowo swego rodzaju „ciałem obcym” w ruchu ludowym, gdyż powołane zostało na początku 1937 roku z inicjatywy sanacji (gen. Andrzej Galica). Dopiero przejście kierownictwa w maju 1938 roku przez prof. Franciszka Bujaka sprawiło, że ZILPW zaczęło grawitować w kierunku ruchu ludowego, przyciągając inteligencję z nim związaną. *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*. T. 3: 1931—1939. Oprac. J. BORKOWSKI, J. KOWAL. Warszawa 1966, s. 425.

³⁰ *Płoną wici*. „Zielona Kadra” 1944, nr 21. Por. B. GOLKA: *Prasa...*, s. 113.

1941 roku pismo „Prawda Zwycięży” (w kwietniu 1942 roku przemianowane na „Orka. Prawda Zwycięży”)³¹. Kierownictwo „Orki” stanowili początkowo Wincenty Bryja, Franciszek Cikowski, Jan Gałdyn, Waław Januszewski i Jan Trzópek³². Na czele organizacji stał Tymczasowy Komitet Wykonawczy, któremu podlegały komórki wojewódzkie (okręgowe) podzielone na sekcje: organizacyjną, ideologiczno-prasową, programową i finansową. Niższy poziom stanowiły komórki powiatowe (w okręgu stołecznym powołano pięć komórek dzielnicowych), w wyjątkowych sytuacjach mogły być tworzone komórki ZPL „Orka” na wsi³³.

Najsilniejsze struktury tej formacji (około 500 członków) powstały w Małopolsce, gdzie już w styczniu 1942 roku tworzone komórki powiatowe. Władze wojewódzkie ZPL „Orka” stanowili Karol Buczek, Eugeniusz Garbacik, Julian Kołodziej, Karol Starmach i Jakub Zachemski³⁴. Krakowskim organem prasowym „Orki” było pismo „Za Pługiem” wydawane od sierpnia 1944 roku³⁵. Na Kielecczyźnie formacja zaczęła działać na początku 1942 roku. Jej sieć organizacyjna objęła powiaty kozienicki, radomski, opatowski, kielecki, stopnicki, pińczowski, włoszczowski, częstochowski i olkuski, skupiając 300—470 członków. Do czołowych działaczy należeli Władysław Chabior, Paweł Czapla, Wilhelm Garncarczyk, Stanisław Przybyśławski, Zbigniew Kawecki, Stanisław Podrygało, Bolesław Samolej³⁶. Z „Orką” na tym terenie związany był miesięcznik „Nowe Tory”, które wydawał w 1944 roku w Ołudzy (powiat olkuski) Bronisław Szota³⁷. Na Mazowszu kierowane przez J. Rasia struktury ZPL „Orka” były dość słabe (co K. Przybysz wiąże z nieufnością ludowców dawnej Kongresówki do organizacji uważanej za ekspozyturę piastowców). Komórki organizacji funkcjonowały w Warszawie (Stanisław Miłkowski, Jan Boniuk, Franciszek Kielan, Henryk Kucharczyk, Szymon Nowosądzki) oraz w powiatach Rawa Mazowiecka i Grójec, kontakty orkarzy sięgały także Mińska Mazowieckiego i Sochaczewa³⁸. Pod szyldem ZPL „Orka” wydawane było tu od jesieni 1944 roku wspomniane pismo „RUN”. Na Lubelszczyźnie „Orkę” reprezentował miesięcznik „Zielona Kadra”, wydawany wiosną 1944 roku w Olesinie (powiat Krasnostaw) przez Józefa Kłosowskiego, jednak na skutek oporu miejscowej komendy Batalionów Chłopskich ukazały się tylko dwa numery³⁹.

³¹ B. GOLKA: *Prasa...*, s. 112.

³² W 1944 roku w skład zarządu ZPL wchodził oprócz Wincentego Bryji także Jan Boniuk, Stefan Buczkowski, Feliks Popławski i Jan Jasiński. *Wizje Polski...*, s. 427.

³³ *Instrukcja Związku Pracy Ludowej „Orka” nr 2*. Warszawa 1943, s. 1—5.

³⁴ J. MARCINKOWSKI, A. FITOWA: *Ruch ludowy w Małopolsce i na Śląsku 1939—1945. Ludzie — myśl programowa — prasa konspiracyjna*. Warszawa 1987, s. 53—54.

³⁵ B. GOLKA: *Prasa...*, s. 314—315; Z.J. HIRSZ: *Terenowa prasa...*, s. 406—408.

³⁶ J. GMITRUK: *Konspiracyjny ruch ludowy na Kielecczyźnie 1939—1945*. Warszawa 1980, s. 97—100.

³⁷ B. GOLKA: *Prasa...*, s. 254—255; Z.J. HIRSZ: *Terenowa prasa...*, s. 295—301.

³⁸ K. PRZYBYSZ: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 128.

³⁹ B. GOLKA: *Prasa...*, s. 316—317; Z.J. HIRSZ: *Terenowa prasa...*, s. 65, 414—415.

Według B. Golki „[c]hociaż ZPL Orka stanowił składową część ruchu ludowego, zachował jednak odrębność zarówno form organizacyjnych, jak i poglądów ideowych. [...] Wydaje się [...], że zbliżenie obydwu organizacji [SL i ZPL — J.T.] w czasie wojny posiadało charakter dość prowizoryczny”⁴⁰. Niezależność „Orki” podkreślał fakt wydania przez nią w kwietniu 1942 roku własnej deklaracji ideowo-programowej. Można przypuszczać, że decydującą rolę w uregulowaniu stosunków między CKRL „Roch” i ZPL „Orka” odegrała umowa zawarta przez te organizacje wiosną 1943 roku. „Orka” deklarowała ścisłą współpracę z SL („całą siłą wesprzeć działalność Stronnictwa”), precyzując: „głównym zadaniem naszego Związku jest zdobycie i utrwalenie na terenie miejskim [...] wpływów ruchu ludowego, którego punkt ciężkości będzie jednak w dalszym ciągu znajdować się na terenie wiejskim”⁴¹. Prowadziło to do zacierania różnic ideowo-programowych między orkarzami a głównym nurtem ruchu ludowego, co potwierdzały uchwały Konferencji Kierowników Okręgowych ZPL z 5 lipca 1943 roku⁴². Dostrzec można zarazem, że dopiero bliższa współpraca z „Rochem” przyspieszyła tworzenie struktur terenowych ZPL „Orka” i ożywiła jego działalność⁴³.

Na czym polegała specyfika ideowa ZPL „Orka”? Według J. Gmitruka „[ś]cierały się w niej „Orce” — J.T.] różne poglądy polityczne — od lewicowych do skrajnie prawicowych [...]”⁴⁴. Bardziej jednoznaczny jest B. Gojka, który twierdzi, że „Orka reprezentowała w ruchu ludowym nurt prawicowy”⁴⁵.

Działacze „Orki” uważali się za integralną część ruchu ludowego: twierdzili, że ideologia organizacji „wyrasta organicznie [...] z życiowej postawy ludu polskiego”, głosili hasło „solidarności chłopskiej”, kładli nacisk na „aktywizację polityczną najszerszych warstw ludu polskiego”⁴⁶. Deklaracja „Orki” stanowiła, że „gospodarzem naszego kraju, trzonem fizycznym i moralnym naszego Narodu jest lud polski, chłop polski” i żądała dlań „pełnej możliwości rozwoju duchowego, społecznego i materialnego”⁴⁷.

Inteligencki charakter organizacji sprawiał jednak, że mamy tu do czynienia z agraryzmem pogłębionym intelektualnie. Orkarze wychodzili z założenia o istnieniu antagonizmu między światopoglądem wiejskim i miejskim; o ile pierwszy wy-

⁴⁰ B. GOLKA: *Prasa...*, s. 112—113. W *Liście okólnym CKRL w sprawach organizacyjnych* w styczniu 1943 roku określono ZPL jako „wydział miejski” Stronnictwa Ludowego. *Instrukcja CKRL w sprawach struktury organizacyjnej i zadań ruchu ludowego w konspiracji* z sierpnia tego roku nadawała „Orce” status „autonomicznej organizacji”. Ibidem.

⁴¹ *Instrukcja Związku Pracy Ludowej „Orka” nr 3*. Warszawa 1944, s. 1, 3.

⁴² *Podstawy ideologiczne naszego ruchu*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 7—8.

⁴³ J. MARCINKOWSKI, A. FITOWA: *Ruch ludowy...*, s. 53.

⁴⁴ J. GMITRUK: *Konspiracyjny ruch ludowy...*, s. 98.

⁴⁵ B. GOLKA: *Prasa...*, s. 117.

⁴⁶ *Podstawy ideologiczne naszego ruchu...*; *Ideologiczne podstawy naszego ruchu*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 9.

⁴⁷ *Deklaracja ideowo-programowa Z.P.L. „Orka”*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 1.

rastał z natury i miał charakter idealistyczny (a nawet dowartościowujący mistykę), o tyle drugi był kosmopolityczny, materialistyczny, nacechowany jednostronnym racjonalizmem i naiwną „wiarą w nieograniczony postęp materialny”. Antagonizm światopoglądowy pokrywał się z podziałem geograficzno-cywilizacyjnym: narody zachodnioeuropejskie miały mieć charakter miejski, wschodnioeuropejskie (zwłaszcza słowiańskie) — wiejski⁴⁸.

Zgodny z założeniami agraryzmu był program społeczno-gospodarczy „Orki”, pod tym względem Związek nie odróżniał się od głównego nurtu ruchu ludowego⁴⁹. Na czoło wysunięty został postulat parcelacji majątków ziemskich o powierzchni powyżej 50 ha. Rolnictwo uważano za trwałą podstawę gospodarki⁵⁰, co B. Gojka określił jako „program rustykalizacji” kraju⁵¹. Przemysł ulec miał dekoncentracji, a jego rola polegałaby na zaopatrywaniu wsi i przetwórstwie płodów rolnych⁵². Orkarze podnosili wartość pracy, uznając „wysiłek twórczy [...] za najwyższą miarę wartości człowieka”⁵³ i — co za tym idzie — potępiając zjawiska „życia bez pracy, dochodu bez pracy”⁵⁴. Z tego względu w deklaracji ZPL domagano się „wyrugowania kapitalistycznego wyzysku pracy” uprawianego przez „kartele przedsiębiorców i obcy, pasożytniczy kapitał”⁵⁵. W odróżnieniu od marksizmu prymat pracy wiązał się tu jednak z obroną drobnej własności prywatnej i indywidualnej inicjatywy: „Wypowiadamy się [...] za utrzymaniem prywatnej własności środków produkcji i dążymy do jej obrony”⁵⁶. Orkarze pozostawali niechętni wobec etatyzmu, gdyż — jak głosili — „gospodarka państwowa przeważnie dotychczas nie zdała egzaminu ze swej sprawności”⁵⁷. Uspołecznienie miało być ograniczone do banków, monopolu, komunikacji i przemysłu zbrojeniowego. Zarazem przewidywano gospodarkę planową, rozwój spółdzielczości oraz partycypację pracowników w sektorze prywatnym („Robotnik i pracownik nie mogą być [...] traktowani jako siła najemna, lecz jako równorzędny z właścicielem kapitału czynnik w pracy przedsiębiorstwa”)⁵⁸.

Dostrzec możemy tu znaczną zbieżność ze społeczno-gospodarczymi koncepcjami Grupy Szańca, które R. Sierchuła określił jako „trzecią drogę» alternatywną

⁴⁸ *Ideologiczne podstawy naszego ruchu...*

⁴⁹ Zob. np. W. PIĄTKOWSKI: *Mysł agrarystyczna Stanisława Miłkowskiego*. Warszawa 1983, s. 36—102.

⁵⁰ JUR: *Gospodarstwo narodowe (społeczne)*. „Lud — Naród” 1944, nr 3.

⁵¹ B. GOJKA: *Prasa...*, s. 115.

⁵² *Kultura mieszczańska czy ludowa*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 3.

⁵³ *Deklaracja...*

⁵⁴ *Ideologiczne podstawy naszego ruchu...*

⁵⁵ *Deklaracja...*

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*. Ogólnikowość tego sformułowania nie pozwala ocenić, czy ZPL przewidywał współwłasność pracowniczą (akcjonariat), czy udział przedstawicieli pracowników w zarządzaniu przedsiębiorstwami. Por. *Gospodarka planowa a demokracja*. „Za Pługiem” 1944, nr 3.

wobec liberalizmu i socjalizmu, opartą na nauce społecznej Kościoła”⁵⁹. Przyszły ustrój Polski Narodowej opierać miał się na solidarności społecznej (partnerstwie pracodawców i pracowników), upowszechnieniu własności i dekoncentracji produkcji; zarząd państwowy ograniczony byłby do kluczowych dziedzin gospodarki⁶⁰. Priorytetowo traktowane byłoby rolnictwo jako podstawa gospodarki i zarazem dźwignia rozwoju innych gałęzi wytwórczości⁶¹. „Wieś należy traktować jako rezerwuarn sił żywotnych Narodu i dlatego zapewnienie rentowności rolnictwa musi być naczelnym zadaniem polskiej polityki gospodarczej”, głosiła jedna z publikacji Grupy Szańca⁶².

Zasadniczą różnicę dostrzeżemy wszakże w sprawie reformy rolnej, którą Grupa Szańca dopuszczała tylko w ograniczonym zakresie, przewidując pozyskiwanie gruntów przede wszystkim przez wywłaszczenie mniejszości narodowych⁶³. *Tezy generalne programu wsi i rolnictwa* głosiły: „Ziemia jest własnością całego narodu, oddaną w wieczyste posiadanie poszczególnym jednostkom i przekazywaną w dziedzictwie ich potomkom. Jedyną właściwą formą władania ziemią jest własność prywatna, a jedynym uzasadnieniem tytułu własności ziemskiej jest bezpośrednie na niej gospodarowanie (w sensie fizycznym **lub umysłowym** [podkr. — J.T.]) przez właściciela”⁶⁴. Takie sformułowanie stwarzało możliwość zachowania własności gospodarującego na roli ziemiaństwa.

Jeszcze wyraźniejszy rozdział dotyczy ustroju politycznego. Narodowi radykałowie negowali demokrację parlamentarną i polityczny liberalizm⁶⁵. Punkt ciężkości projektowanego przez nich systemu leżał nie w demokratycznym sejmie, lecz w elitarnym senacie⁶⁶. Warto jednak zauważyć, że symetrycznej krytyce poddawali ustroje totalitarne, twierdząc, że „[r]amy [...] zbyt ciasne [...] zamieniają władzę państwa w tyranję, a ludność w stado bezmyślnych niewolników”⁶⁷. Dlatego opowiadali się za podziałem władzy (zwłaszcza niezawisłością sądów), swobodami obywatelskimi i ograniczonym pluralizmem⁶⁸.

ZPL „Orka” zgodnie z tradycjami ruchu ludowego⁶⁹ odcinał się od totalitaryzmów „z lewej i prawej strony”⁷⁰ i zapowiadał, że „[t]otalna wojna nie może inaczej

⁵⁹ R. SIERCHUŁA: *Wizja...*, s. 142; por. Z.S. SIEMASZKO: *Narodowe Siły...*, s. 80—81.

⁶⁰ *Kodeks Polaka*. [B.m.w.; Warszawa] 1940, s. 8—9; *Katechizm Narodowy*. Warszawa 1944, s. 7; P. STRAŻA [pseud.]: *Piastowy Szlak*. [B.m.w. i b.d.w.; Warszawa 1941], s. 152.

⁶¹ A. PASZKO: *O katolickie państwo narodu polskiego. Inspiracje katolickie w ideach politycznych grupy „Szańca” i Konfederacji Narodu*. Kraków 2002, s. 265—267.

⁶² W. GÓRNICKI: *Polska po wojnie*. [B.m.w. i b.d.w.], s. 89.

⁶³ Z.S. SIEMASZKO: *Narodowe Siły...*, s. 81.

⁶⁴ *Tezy generalne programu wsi i rolnictwa*. [Warszawa 1943], s. 9.

⁶⁵ W.J. MUSZYŃSKI: *W walce...*, s. 224—227.

⁶⁶ R. SIERCHUŁA: *Wizja...*, s. 141; W.J. MUSZYŃSKI: *W walce...*, s. 238—240.

⁶⁷ BRACIA BUDZISZE [pseud.]: *Jaką chcemy mieć Polskę?* [B.m.w.; Warszawa] 1941, s. 22.

⁶⁸ Ibidem, s. 12, 23, 26; P. STRAŻA: *Piastowy Szlak...*, s. 13, 90, 113.

⁶⁹ Zob. np. W. PIĄTKOWSKI: *Myśl...*, 103—104.

⁷⁰ *Instrukcja ZPL nr 2...*, s. 1.

się zakończyć jak totalną klęską totalistów”⁷¹. Potępienie „systemów nowoczesnego niewolnictwa, tak obcego duszy Narodu polskiego”⁷² wynikało z personalistycznych fundamentów światopoglądowych orkarzy. Głosili oni: „stawiamy w centrum swoich rozważań człowieka, który zgodnie z prawami natury musi pozostać wolnym w swoim myśleniu i działaniu, aby się mógł doskonalić i osiągać doskonałą harmonię między życiem cielesnym i duchowym. Działalność państwa i korporacji publicznych ma na celu zabezpieczenie tej wolności w [taki] sposób, by wolność nie zamieniła się w samowolę i nie doprowadziła do wyzyskiwania człowieka przez człowieka”⁷³. Zarazem jednak domagano się, by „nasza demokracja miała sprecyzowaną treść”⁷⁴. Celem była „demokracja polityczna, społeczna i gospodarcza”⁷⁵, a nawet „demokracja duchowa”⁷⁶, w której „[l]ud wiejski [...] musi być odpowiednio reprezentowany we wszystkich naczelnych władzach [...]”⁷⁷.

Dokładniejsze wczytanie się w publicystykę ZPL „Orka” sugeruje wszakże, że różnice z koncepcjami „Szańca” mogły nie być tak diametralne. Analiza enuncjacji orkarzy ukazuje nam model demokracji sterowanej („system rządów silnych, ale demokratycznych, opartych na zaufaniu ludzi”)⁷⁸. Funkcjonowanie ustroju demokratycznego miało zostać usprawnione przez czteroprzymiotnikową ordynację (ułatwiającą wyłanianie większości parlamentarnej „zdolnej do rządzenia”) i ograniczenie liczby partii (zarazem „każdy obywatel winien być członkiem lub przynajmniej sympatykiem jakiejś partii politycznej”)⁷⁹. Ludowładztwo zostałoby połączone z silnymi przywództwem. W „RUN” pisano: „[p]rzywódców demokracja wyznacza po to, aby w swe ręce wzięli losy społeczeństwa i zarządzili krajem. [...] Zbiorowość musi wyraźnie odsunąć się od funkcji rządzenia [...] i dać im [przywódcom — J.T.] z pewnym zaufaniem swobodę działania w ramach ustalonego programu”⁸⁰. Duży nacisk był kładziony na karność i dyscyplinę⁸¹: „każdy jest dziś żołnierzem na swoim posterunku i każdy podlega tym samym obowiązkom oraz nakazom moralności”⁸². Z jednej strony deklarowano „atmosferę zupełnej wolności dla twórczości duchowej”, z drugiej — zastrzegano, że „[t]wórczość duchowa powinna być przede wszystkim obracana ku pożytkowi szerokich warstw

⁷¹ *Piąty rok*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 9.

⁷² *Instrukcja ZPL nr 2...*, s. 1.

⁷³ *Ideologiczne podstawy naszego ruchu...*

⁷⁴ *Przestrzegamy*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 3.

⁷⁵ *Ideologiczne podstawy naszego ruchu...*; por. J. MARCINKOWSKI, A. FITOWA: *Ruch ludowy...*, s. 268.

⁷⁶ *Walka o demokrację duchową*. „Za Pługiem” 1944, nr 7.

⁷⁷ *Deklaracja...*

⁷⁸ *Ideologiczne podstawy naszego ruchu...*

⁷⁹ *Organizacja polityczna społeczeństwa*. „Za Pługiem” 1944, nr 3.

⁸⁰ *Przemiany w AK*. „RUN” 1945, nr 2.

⁸¹ *Tego żąda wielka sprawa*. „Zielona Kadra” 1944, nr 21.

⁸² *Spekulanci i patrioci*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 4.

ludowych”⁸³. Na łamach „Orki” formułowano tezę, iż czekającym Polskę zadaniom „będzie mógł podołać tylko naród kierowany zorganizowaną, żelazną wolą ruchu ucieleśniającego ideały i aspiracje najszerzych warstw ludowych”⁸⁴. Takie sformułowania mogą sugerować, że w praktyce planowano niepodzielne rządy jednego obozu politycznego, świadomie lub nieświadomie wzorowane na rządach sanacji⁸⁵. Demokratyzm polegałby na tym, że obóz rządzący reprezentowałby lud.

„Orka” starała się wypracować program ogólnonarodowy, wykraczający poza sprawy wsi i rolnictwa. Wynikało to z faktu, że jako organizacja inteligencji chłopskiego pochodzenia chciała rozszerzyć zakres oddziaływania ruchu ludowego na miasto. W *Instrukcji nr 2 ZPL* z marca 1943 roku z dumą oznajmiano, że „idea ruchu ludowego znajduje zrozumienie wśród obcego nam dotychczas społeczeństwa miejskiego”⁸⁶. Takie podejście wymagało zerwania z chłopskim ekskluzywizmem („duchem stanowości”); podkreślano, że „ruch w założeniu swym chłopski nie może być chłopskim w swym przeznaczeniu”⁸⁷. Postulowano odejście od klasowo-chłopskiego agraryzmu na rzecz ogólnoplebejskiego populizmu, swoistego „panplebeizmu” głoszącego „solidarność interesów całego Ludu Polskiego”⁸⁸, tj. „warstw pracujących wsi i miasta”⁸⁹. „Ruch ludowy”, pisała „Zielona Kadra”, „opuściwszy zamknięty krąg klasowości, objął swym zasięgiem tak wieś, jak i miasto, chłopą, robotnika i całą inteligencję pracującą, wywodzącą się najczęściej spod strzechy”⁹⁰. Ów sojusz oparty miał być na prymacie peryferii nad centrum, a więc odwrotnie, niż proponowali komuniści: „pora na odwrócenie dawnych [...] praktyk: żeby zamiast jacyś ludzie miastowi »oświecali« wieś, sama wieś ruszyła na podbój miasta”⁹¹.

Zjednoczony lud przeciwstawiany był zdegenerowanym elitom obszarniczokapitalistycznym⁹². Co ciekawe, stosunkowo rzadko atakowano tradycyjnego wroga chłopstwa — ziemiaństwo (choć podtrzymywano krytykę „starszłacheckiego warcholstwa”)⁹³. Obiektem ataku było przede wszystkim „kosmopolityczne

⁸³ Deklaracja...

⁸⁴ *Musimy być wszędzie*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 2. Uważano, że „[r]ządy tzw. jedności narodowej nie są rządami zdolnymi do podjęcia zasadniczych reform w nowym życiu [...]”, i dopuszczano takowe tylko w okresie przejściowym. *Podstawy...*

⁸⁵ Pośrednio potwierdza to dążenie do zachowania monopolu politycznego na wsi (poprzez przeciwstawianie wpływowi socjalistycznym, endeckim i sanacyjnym) przy równoczesnej ekspansji ruchu ludowego w miastach. *Wspólny front*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 5.

⁸⁶ *Instrukcja ZPL nr 2...*, s. 1.

⁸⁷ *Ideologiczne podstawy naszego ruchu...*

⁸⁸ Deklaracja...

⁸⁹ *Państwo „pańskie” czy ludowe?* „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 4.

⁹⁰ *Plonę...*

⁹¹ *Wspólny...*

⁹² *Co to jest uludowienie?* „Lud — Naród” 1944, nr 3.

⁹³ *Święto Czynu Chłopskiego*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 4.

mieszczaństwo”, całe środowisko miejskie, które „nie drga jeszcze czystymi strunami duszy polskiej”⁹⁴. Twierdzono, że „miasta nie były dotychczas okazem zdrowia moralnego i tężyzny sił społecznych, zbyt wielki był ciężar gatunkowy warstw skrajnie zmaterializowanych o antyspołecznym nastawieniu kosmopolitycznym”⁹⁵. Wyraźną niechęcią (w której można wyczuć kompleks niższości) darzono starą inteligencję wyrastającą ze „zdeklasowanej warstwy ziemiańsko-szlacheckiej” i obciążoną „poczuciem stanowej wyższości i odrębności”⁹⁶.

Rozszerzenie pojęcia ludu doprowadziło ZPL do koncepcji „ludu-narodu”, gwarantującej ludowcom przywódczą rolę w państwie. Populistyczne idee „Orki” zderzały się z nacjonalizmem postulującym bezwarunkową solidarność narodową. Na żądanie podporządkowania wsi interesom narodowym orkarze odpowiadali jednak nie na modłę marksistowską — akcentując prymat klasowych interesów chłopskich — ale utożsamiając lud z narodem i domagając się od innych warstw uznania hegemonii chłopstwa. „Lud polski posiada dziś wolę pokierowania [...] losem całego Narodu [...]”, oznajmiała „Orka”⁹⁷. Organ ZPL podkreślał, że „[o]d samych początków ruch chłopski [...] staje na stanowisku szczerze narodowym [...]”⁹⁸. Jego mitem założycielskim miała być — co symptomatyczne — wojna z bolszewikami: „Wojnę w r. 1920 wygrał [...] przede wszystkim lud polski, wypełniając spontanicznie szeregi armii ochotniczej. Po raz pierwszy w dziejach naszego Narodu lud polski wystąpił wtedy czynnie na arenie dziejowej jako siła orężna”⁹⁹. Dzieła unarodowienia ludu dokonała ostatecznie okupacja hitlerowska, w czasie której „chłop i robotnik [...] doznał prześladowań jako Polak [...]”¹⁰⁰ i która w rezultacie przyczyniła się do bezprecedensowej aktywizacji mas ludowych („wieś polska [...] przechodzi potężną i wartką ewolucję wzwyż”)¹⁰¹. Dlatego konkludowano: „dobro Narodu nie może być pojmowane sprzecznie z potrzebami i dążeniami Ludu Polskiego, na którym opiera się byt Narodu”¹⁰².

W rzeczywistości orkarze nie potrafili precyzyjnie określić relacji między pojęciami ludu i narodu. W „RUN” pisano: „Lud polski, z chwilą zniknięcia szlachty jako narodu, budząc w sobie powoli świadomość polskości i dźwigając się stopniowo na wyższy poziom cywilizacji i kultury, staje się sam narodem”¹⁰³. W artykule sta-

⁹⁴ *Wspólny...*

⁹⁵ *Musimy...*

⁹⁶ *Ideologiczne podstawy naszego ruchu...*; por. *Prawdziwa i fałszywa praca społeczna*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 1.

⁹⁷ *Wspólny...*

⁹⁸ *Państwo...*

⁹⁹ *Święto...*

¹⁰⁰ *Wspólny...*

¹⁰¹ *Poeta i wieśniak*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 4.

¹⁰² *Państwo...*

¹⁰³ *Przemiana warstwy przewodniej*. „RUN” 1944, nr 11.

nowiącym polemikę z „Szańcem”, który zarzucał, że stanowisko ZPL w tej kwestii to „tautologia albo demagogia”, znajdujemy dwie odmienne interpretacje pojęcia. Z jednej strony widać próbę odejścia od postrzegania ludu przez pryzmat klasowy: „»Naród« — to pojęcie polityczne oznaczające swoistą grupę społeczną jako czynnik niezmienny i nieśmiertelny. »Lud« — [...] to zespół tych konkretnych ludzi, którzy w danej chwili tworzą naród”¹⁰⁴. Z drugiej jednak czytamy tu, że lud to po prostu „znakomita większość narodu” (a więc jednak warstwy pracujące). Z kolei deklaracja ZPL lud określała jako „piastuna wartości fizycznych Narodu”¹⁰⁵.

W polemice z narodowcami orkarze odpierali zarzut klasowości, oskarżając konkurentów o fałszywy nacjonalizm ukrywający interesy klasowe elit¹⁰⁶. Co ciekawe, powoływali się przy tym na teoretyków wczesnego ruchu narodowego z okresu „Głosu”: Jana Ludwika Popławskiego i Józefa Karola Potockiego (Mariana Bohusza)¹⁰⁷. Najdobitniej ten antagonizm artykułował „RUN”. Głosił, że „tradycyjny ruch narodowy” stara się „unarodowić lud”, gdyż nie chce, by „Polska stała się narodem ludowym”. W rezultacie koncepcja unarodowienia ludu prowadzi do „wyludowienia ludu jako narodu”, gdyż „lud, asymilując się do wyższego środowiska, traci swoje wartościowe cechy ludowe”¹⁰⁸.

To moment dla orkarzy niezwykle istotny, ponieważ istotą „uludowienia narodu” miała być jego przemiana duchowa polegająca na odrzuceniu „wad szlacheckich”¹⁰⁹. Związek wzywał: „musimy wprzód sami przeistoczyć się duchowo, [...] wypłenić [...] wszystko to, co tchnie kwietyzmem, zaściankowością, tchórzostwem myśli i czynów”¹¹⁰. W tym celu postulowano, postępując nieświadomie śladem teorii Antonio Gramsciego, osiągnięcie hegemonii kulturalnej przez ruch ludowy w społeczeństwie („przepojenie narodu właściwego duchem ludowym”)¹¹¹. „[W]yłonienie własnej, jak najsilniejszej ekipy intelektualnej jest podstawowym warunkiem wzięcia przez ruch ludowy prawdziwej odpowiedzialności za los państwa i Narodu”, czytamy w artykule programowym „Orki”¹¹². Pod-

¹⁰⁴ *Państwo...*

¹⁰⁵ *Deklaracja...*

¹⁰⁶ *Państwo...*

¹⁰⁷ Ibidem; *Ideologiczne...* O populizmie „Głosu” pisał Nikodem BOŃCZA-TOMASZEWSKI: *Demokratyczna geneza nacjonalizmu. Intelektualne korzenie ruchu narodowo-demokratycznego*. Warszawa 2001, *passim*.

¹⁰⁸ *Przemiana...*

¹⁰⁹ *Demokracja*. „Zielona Kadra” 1944, nr 22; *Nowa moralność*. „Zielona Kadra” 1944, nr 22; *Polska będzie i musi być ludowa*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 2.

¹¹⁰ *Frazes a rewolucja*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 6; por. *O ducha wolności*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 6—7. Jako „spiżowe wartości ludowe”, które miały charakteryzować chłopstwo, wymieniano pracowitość, oszczędność, konserwatyzm i ducha gromadzkiego. *Spiżowe wartości ludowe*. „Wieś” 1944, nr 2.

¹¹¹ *Przemiana...*

¹¹² *Ideologiczne...*

kreślano przy tym, że „inteligencja musi być w trzonie swym biologicznie związana z rdzeniem ruchu ludowego, tj. warstwą chłopską [...] [oraz] musi przyjąć wspólną z tym ruchem postawę światopoglądową”¹¹³. Faktycznie mamy więc do czynienia z neolitaryzmem: „przemiana tradycyjnej warstwy przewodniej narodu” oznaczała zastąpienie starych skorumpowanych elit przez nowe, wyrosłe z ludu (zgodnie z teorią „krążenia elit” Vilfreda Pareta)¹¹⁴.

Gruntownym przeobrażeniem ulec miały też miasta — ich odbudowa po wojnie miała nastąpić dzięki napływowi żywności wiejskiego zachowującego więź z ruchem ludowym. „[M]iasta są dla nas [...] soczewkami skupiającymi promieniowanie kraju, a więc terenu wiejskiego”¹¹⁵, głosili orkarze, dlatego „między życiem i interesami ludności miejskiej i wiejskiej musi [...] nastąpić organiczne związanie i wzajemne przenikanie celem zharmonizowania miasta i wsi”¹¹⁶.

Idea „ludu-narodu” nadawała ideologii ZPL wyraźnie nacjonalistyczny charakter. Dla orkarzy naród stanowił „jedność moralną i zarazem organizm naturalny, którego całość jest pierwszym obowiązkiem etycznym Polaka”¹¹⁷. O ile takie rozumienie pojęcia narodu było zgodne z tradycją polskiej myśli politycznej, o tyle kontrastował z nią rasowy podtekst nacjonalizmu „Orki”¹¹⁸. Płynąc pod prąd głównego nurtu polskiej myśli politycznej, na łamach pisma Związku twierdzono, że „każda rasa ma swoje specyficzne oblicze duchowe i odrębną strukturę duchową”, a co za tym idzie — „[z] uwagi na konieczność utrzymania jedności moralnej i kulturalnej narodu nie jest pożądane krzyżowanie się [...] odmiennych psychologii rasowych” (np. „krzyżowanie aryjsko-żydowskie” czy „mieszanka słowiańsko-mongolska wydaje wysoce ujemne moralnie typy”)¹¹⁹. Proponowano więc rozwiązania eugeniczne: „ustawowo zaprowadzone środki przeciw rozmnażaniu się zwyrodniałców, matolek czy nałogowych zbrodniarzy [...] [oraz] niepożądanemu krzyżowaniu się ras”¹²⁰. W odróżnieniu od rasizmu nazistowskiego orkarze przeciwni byli jednak hierarchizacji ras („nie jest prawdopodobne, by element nordycki mógł być jedynym wysoko uzdolnionym składnikiem rasowym rodzaju ludzkiego. [...] inne rasy posiadają nie mniejsze uzdolnienia, choć może nie tego samego kierunku”)¹²¹.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ B. GOLKA: *Prasa...*, s. 303—304.

¹¹⁵ *Musimy...*

¹¹⁶ *Instrukcja ZPL nr 3...*, s. 2.

¹¹⁷ *Państwo...*

¹¹⁸ Np. Grupa Szańca definiując naród, pomijała kryterium rasowe. Bracia BUDZISZE: *Jaką chcemy mieć Polskę?*..., s. 4.

¹¹⁹ *Czy jesteśmy rasistami?* „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 8.

¹²⁰ Ibidem. Zwróćmy też uwagę na akcenty socjaldarwinowskie w ideologii ZPL, takie jak stwierdzenie, że „Wojna niszczy — ale uczy, rujnuje — ale obala to, co stałe, zaś hartuje to, co mocne”. *Prawdziwa...*

¹²¹ *Czy jesteśmy rasistami?*...

Uznanie narodu za wartość nadrzędną pociągało za sobą rozliczne implikacje programowe. ZPL uznawał imperatyw jedności narodowej („sam instynkt samozachowawczy nakazuje nam zachowanie jak najdalej idącej jednolitości i solidarności”)¹²². Celem Związku była „pełna niepodległość i potęga Narodu Polskiego”¹²³. Państwo polskie miało być absolutnie suwerenne: „Naród nasz powinien absolutnie sam rządzić się we własnym kraju [...]. [K]raj nasz [...] nie da się zepchnąć do roli małego narodu, któremu potrzeba opiekunów. [...] My jesteśmy skazani na samodzielność”¹²⁴. Potęgę zapewniłyby Rzeczypospolitej rewindykacje terytorialne: Prusy Wschodnie, „cały Śląsk”, ziemie na wschód od Odry. Podkreślano przy tym, że choć „musimy bronić twardo naszych granic wschodnich”¹²⁵, to „granice zachodnie są pierwszoplanowe, bo czego nie uzyskamy [...] teraz na zachodzie, tego już nigdy więcej nie uzyskamy”¹²⁶. Polska miała być państwem narodowym (nie obywatelskim) tj. „o ustroju [...] państwa [polskiego — J.T.] winni decydować prawdziwi Polacy, aby był on zgodny z potrzebami Narodu”¹²⁷. Wprawdzie lojalnym mniejszościom słowiańskim gwarantowano prawa obywatelskie, ale zarazem przewidywano przymusowe wysiedlenie Niemców i planową emigrację Żydów¹²⁸.

Postulaty Grupy Szańca były w tym zakresie podobne, choć bardziej radykalne. Jednakowa była opinia dotycząca charakteru Rzeczypospolitej: „Państwo Polskie jest własnością Narodu Polskiego”¹²⁹. Zgadzając się co do konieczności rewindykacji terytorialnych wobec Niemiec narodowi radykałowie przesuwali linię graniczną nieco bardziej na zachód¹³⁰. Podobnie jak ZPL pozostawali wstrzemięźliwi wobec zmian granicy wschodniej¹³¹. Oba ugrupowania zgadzały się w kwestii deportacji ludności niemieckiej (co zresztą było podzielane przez większość polskich sił po-

¹²² Instrukcja ZPL nr 3..., s. 4.

¹²³ Deklaracja...

¹²⁴ *Idea niepodległości i potęgi*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 2. Dlatego prezentowanie ZPL „Orka” jako rzecznika integracji europejskiej (P. SŁAWECKI: *Koncepcje integracyjne Europy w myśli politycznej polskiego ruchu ludowego w latach 1918—1946*. „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2006, t. 4) wydaje się nadinterpretacją. Jedyna wzmianka dotycząca „Stanów Zjednoczonych Europy” pojawiła się na łamach „Orki” w kontekście referowania brytyjskiej publikacji Edwarda Carra. *Warunki pokoju*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 2.

¹²⁵ Deklaracja...

¹²⁶ *Nasi w kraju i zagranicą*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 1.

¹²⁷ Państwo...

¹²⁸ Deklaracja... Oczywiście ZPL potępiał przy tym „[b]arbarzyńskie wymordowanie [...] Żydów”. *Musimy...*

¹²⁹ Bracia BUDZISZE: *Jaką chcemy mieć Polskę?*..., s. 4.

¹³⁰ Wydawnictwo Grupy Szańca określało granicę następująco: „od Rugii, wzdłuż zachodniej granicy dawnego Pomorza Zachodniego, z wyspami Usedom i Wolin oraz wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej na ich lewym brzegu”. [L. NEYMAN:] *Szaniec Bolesławów*. [Warszawa 1941], s. 67; zob. też *O co walczą Narodowe Siły Zbrojne?* Warszawa 1943, s. 4—9.

¹³¹ W.J. MUSZYŃSKI: *W walce...*, s. 260—261.

litycznych, łącznie z WRN i Stronnictwem Demokratycznym)¹³²; natomiast Grupa Szańca bardziej zdecydowanie stawiała problem emigracji Żydów: „Żydzi muszą odejść z Polski! Do zlikwidowania spraw swych zostaną czas jakiś, traktowani jak czasowi mieszkańcy [...] o jakichkolwiek prawach politycznych dla Żydów nie może być mowy”¹³³. Znaczący niuans dostrzec można też w stosunku do mniejszości słowiańskich: mimo deklarowanej tolerancji przewidywano ograniczenie ich praw obywatelskich¹³⁴.

Orkarze podkreślali wszakże (wylbrzymiając, jak się zdaje, różnice) odmienność swego nacjonalizmu od „egoizmu narodowego” przypisywanego endekom. Potępiali imperializm, głosili równość narodów („Każdy naród musi mieć równe szanse do życia i nieskrępowanego rozwoju”)¹³⁵, uważali, że naród „nie jest celem samym w sobie, lecz ma służyć ideałom ogólnoludzkim”¹³⁶. Na rodzimym podwórku szydzili z mocarstwowych projektów Konfederacji Narodu: „Bożywój ze Szczecina i Pierdziwół z Kaczegodołu ogłaszają programy imperialistyczne”¹³⁷.

ZPL nie odżegnywał się od dążenia do zapewnienia Polsce liczącej się pozycji międzynarodowej. Uważał, że Polacy to „naród wielki, który ma prawo być współtwórcą nowego porządku europejskiego [...]”¹³⁸. Oceniając jednak realnie sytuację, stwierdzał, że „pozostawieni sobie, nie mamy żadnych szans na odegranie roli mocarstwa”¹³⁹. Prowadziło to ku koncepcjom państwa „zachodnio-słowiańskiego”¹⁴⁰, unii środkowoeuropejskiej¹⁴¹ czy nawet „wspólnoty ludów słowiańskich”¹⁴², której jądrem miała być federacja polsko-czechosłowacka¹⁴³. Ta „pełnowartościowa ostoja pokoju w Europie Środkowej i Wschodniej”¹⁴⁴ zwrócona byłaby w równej mierze przeciw Niemcom i ZSRR, gdyż „należy Bolszewików [sic!] i Niemców stawiać na jednym poziomie”¹⁴⁵. Sojusznika Polski dostrzegano we wschodzącym mocarstwie — USA¹⁴⁶.

¹³² *O co walczyć...*, s. 10, 14—18; P. STRAŻA: *Piastowy Szlak...*, s. 42; Bracia BUDZISZE: *Jaką chcemy mieć Polskę?*..., s. 6; por. *Wizje...*, s. 125, 201.

¹³³ P. STRAŻA: *Piastowy Szlak...*, s. 24; por. Bracia BUDZISZE: *Jaką chcemy mieć Polskę?*..., s. 7.

¹³⁴ Bracia BUDZISZE: *Jaką chcemy mieć Polskę?*..., s. 8; P. STRAŻA: *Piastowy Szlak...*, s. 46—50.

¹³⁵ *Czy jesteśmy...*

¹³⁶ *Ideologiczne...*

¹³⁷ *Nasi w kraju i zagranicą*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 8.

¹³⁸ *Idea...*

¹³⁹ *Problemy polityczne konfederacji*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 5.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Nasi w kraju i zagranicą*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 1.

¹⁴² *Deklaracja...*

¹⁴³ *Sprawa konfederacji polsko-czechosłowackiej*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 4.

¹⁴⁴ *Podłoże konfederacji polsko-czechosłowackiej*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 3.

¹⁴⁵ *Sumienie świata*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 5.

¹⁴⁶ *Konstytucja atlantycka*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 8; *Warunki...*; *Piąty...* W październiku 1944 roku na łamach „Za Pługiem” ukazał się artykuł kwestionujący linię polityki zagra-

Podobnie miejsce Polski na arenie międzynarodowej widziała Grupa Szańca. Zachowywała jednakowy dystans wobec obu sąsiadów, pisząc: „W konflikcie niemiecko-sowieckim nie stajemy po żadnej stronie. Zarówno Niemcy [...] są jako naród naszym odwiecznym wrogiem, jak i imperialistyczna Rosja, która [...] będzie zawsze dążyła do zniszczenia Polski”¹⁴⁷. Odpowiedzią na to wyzwanie miał być Związek Zachodnio-Słowiański pod przewodnictwem Polski — unia środkowo-europejskich narodów połączonych przez położenie geograficzne, wspólnotę pochodzenia i wspólne interesy¹⁴⁸.

Faktycznie odmienne jest natomiast podejście obu ugrupowań do religii katolickiej. Celem Grupy Szańca było Katolickie Państwo Narodu Polskiego, a więc państwo o charakterze wyznaniowym, którego kształt byłby zdeterminowany przez integralny katolicyzm¹⁴⁹. Narodowi radykałowie głosili, że religia jest podstawą polskości, dlatego „[k]ażde działanie skierowane przeciwko naszej wierze [...] musi być napiętnowane przez państwo”¹⁵⁰.

Stanowisko ZPL w tej kwestii nie było jednoznaczne. Co prawda orkarze zapewniali, że będą dążyć do tego, by „życie Narodu naszego było przeniknięte zasadami chrześcijańskimi”¹⁵¹, gdyż „etyka chrześcijańska fundamentem naszej kultury”¹⁵². Uzasadnienie okazywało się jednak pragmatyczne: „jesteśmy [...] narodem [...] katolickim i to w dość wysokim stopniu” (choć dodawali: „[n]asz katolicyzm jest od święta [...]”) ¹⁵³. Deklaracjom o wierności chrześcijaństwu towarzyszyły ataki na klerikalizm i polityczny katolicyzm, za którym miały się kryć „różne miernoty, które wielkimi słowami chcą pokryć ubóstwo swoich duszyczek wyblakłych”¹⁵⁴. Pojawiały się nawet akcenty neopogańskie, np. święta Bożego Narodzenia interpretowano jako „święto triumfu słońca, zwycięstwa piękna i dobra nad ciemnymi mocami”, uważając, że „[w] naszym Ludzie żyje [...] zrozumienie instynktowne [...] staro-słowiańskich misteryj, które silnie wiązały człowieka z przyrodą i jej prawami”¹⁵⁵.

nicznej ZPL: stwierdzał, że „[z]a [...] utopię uznać musi każdy zdrowo myślący człowiek imperialną koncepcję przyszłej Polski”, postulował kompromis z ZSRR i odejście od koncepcji federacyjnych na rzecz „piastowskiej” idei państwa narodowego. Redakcja zastrzegala się jednak, że ma on charakter dyskusyjny. *Na zakręcie dziejów Polski*. „Za Pługiem” 1944, nr 2.

¹⁴⁷ *Pokój z Rosją — walka z Kominternem*. Warszawa [b.d.w.; 1941], s. 15; zob. też *O co walczą...*, s. 3.

¹⁴⁸ *O co walczą...*, s. 11—14; Bracia BUDZISZE: *Jaką chcemy mieć Polskę?*..., s. 27.

¹⁴⁹ W.J. MUSZYŃSKI: *W walce...*, s. 228.

¹⁵⁰ Bracia BUDZISZE: *Jaką chcemy mieć Polskę?*..., s. 14.

¹⁵¹ *Deklaracja...*

¹⁵² *Ideologiczne...*

¹⁵³ *Zasłony dymne*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 6—7.

¹⁵⁴ Ibidem; por. W. PIĄTKOWSKI: *Myśl...*, s. 124—126.

¹⁵⁵ *Wigilia buntowników*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 8. Zwracano też uwagę, że o ile w czasach pogańskich istniały bariery religijne między etnosami, o tyle uniwersalizm chrześcijański sprawił, że „wzrosło niebezpieczeństwo degeneracji kultury europejskiej przez dopływ elementów

Na polskiej scenie politycznej dla „Orki” wrogiem numer jeden byli komuniści, traktowani konsekwentnie jako „obca agentura” działająca „na zlecenie i na rachunek Moskwy”¹⁵⁶. Pomimo używania przez PPR patriotycznej retoryki, postulowania reformy rolnej i rzucania hasła otwartej walki z Niemcami uważano, że jest to tylko „bolszewickie wydanie starego rosyjskiego marzenia o podboju Europy”¹⁵⁷. Głęboką niechęć żywili orkarze również wobec sanacji, i to zarówno w jej wariacie „ozonowo-totalistycznym” (Obóz Polski Walczącej), jak i „ultrademokratycznym” (Konwent Organizacji Niepodległościowych)¹⁵⁸. Prosanacyjne tendencje wytykano socjalistom z Ruchu Mas Pracujących „Wolność — Równość — Niepodległość”, dlatego — choć zasadniczo akceptowano strategiczny sojusz z ruchem robotniczym — dystansowano się od projektu wspólnej deklaracji programowej¹⁵⁹. Krytyki nie szczędzono też różnym ugrupowaniom obozu narodowego¹⁶⁰. Grupie Szańca zarzucano odgrywanie „dwuznacznej roli” w walce przeciw sanacji, a przede wszystkim dążenie do podporządkowania sobie ruchu ludowego („uważają, że lud to »ciemna masa«, która musi maszerować tam, gdzie mu każą”)¹⁶¹. Choć „Szaniec” pozytywnie wypowiadał się o deklaracji ZPL, nie docenił, jak się wydaje, różnic — „Orka” odpowiadała, że to, co dla narodowców jest nieistotne, dla orkarzy ma pierwszorzędne znaczenie¹⁶².

Koncepcja obozu narodowo-ludowego zakończyła się fiaskiem. Przyczyny takiego biegu wydarzeń były złożone. Po pierwsze, zaliczyć tu możemy więzi personalne (w Polsce nieraz ważniejsze niż ideowe) łączące orkarzy z ruchem ludowym.

rasowo obcych Europie”. *Czy jesteśmy...* O neopogańskich koncepcjach w ruchu ludowym zob. R. OKRASKA: *Słowiańska sielanka. Józef Niecko i jego „neopogańska” wizja dziejów Polski*. W: *Religia, polityka, naród. Studia nad współczesną myślą polityczną*. Red. R. ŁĘTOCHA. Kraków 2010, s. 81—96. W czasie okupacji na północnym Mazowszu miał nawet działać „neopogański” oddział partyzancki Batalionów Chłopskich pod dowództwem Bolka Potrząskiego ps. „Leonidas”. Zob. I. ZACZYKIEWICZ: *Spotkanie z wojną*. Warszawa 1966, s. 154—168.

¹⁵⁶ *Instrukcja ZPL nr 2...*, s. 6; *Instrukcja ZPL nr 3...*, s. 4—7. Antysowietyzm „Orki” podkreślali też PRL-owscy historycy, np. B. GOLKA: *Prasa...*, s. 117.

¹⁵⁷ *Atrakcyjność bolszewizmu*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 1. Współbrzmiała z tym propaganda NSZ: „Ta sowiecka nienawiść do elementu polskiego to nie jest nienawiść rewolucjonisty do polskich klas posiadających [...]. Ale to jest odwieczna nienawiść [...] Rosji jako takiej do Polski jako takiej”. *Rosja sowiecka w obecnej wojnie*. [B.m.w. i b.d.w.; Warszawa 1940], s. 3; zob. też np. *Jugosławia, Grecja... Polska?* „Narodowe Siły Zbrojne” 1943, nr 1; *Prosta droga... do Moskwy*. „Narodowe Siły Zbrojne” 1944, nr 6.

¹⁵⁸ *Nasi w kraju i zagranicą*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 6—7; zob. też np. *Czwarty rok...* „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 4; *Więcej zrozumienia*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 5.

¹⁵⁹ *Nasi w kraju i zagranicą*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 8.

¹⁶⁰ *Ibidem; Poeta...*

¹⁶¹ *Nasi w kraju i zagranicą*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 6—7; zob. też *W kilku wierszach*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1943, nr 2.

¹⁶² *O co chodzi w naszej deklaracji*. „Orka — Prawda Zwycięży” 1942, nr 3.

Po drugie, z politycznego punktu widzenia nielicznej organizacji takiej jak ZPL korzystniej było związać się z uczestniczącym w rządzie Stronnictwem Ludowym niż z izolowaną ekstremistyczną Grupą Szańca. Po trzecie, nie możemy zapominać o różnicach ideologicznych — mimo pozornych podobieństw narodowo-radykalne i narodowo-chłopskie koncepcje nacjonalizmu były przeciwstawne. Po czwarte wreszcie, doszukiwać możemy się przyczyn natury psychologicznej: uwrażliwienia inteligencji pochodzenia wiejskiego na punkcie protekcyjności środowisk miejskich i ambicji odegrania samodzielnej roli.

W sprzyjających okolicznościach, gdyby Grupa Szańca reprezentowała większą siłę, możliwe byłoby zbliżenie obu ugrupowań i finalnie synteza narodowo-ludowa. Okoliczności takie jednak nie zaistniały.

Bibliografia

- BOŃCZA-TOMASZEWSKI N.: *Demokratyczna geneza nacjonalizmu. Intelektualne korzenie ruchu narodowo-demokratycznego*. Warszawa 2001.
- DURACZYŃSKI E.: *Kontrowersje i konflikty 1939—1941*. Warszawa 1979.
- GIERTYCH J.: *O wyjście z kryzysu*. Warszawa 1938.
- GMITRUK J.: *Konspiracyjny ruch ludowy na Kielecczyźnie 1939—1945*. Warszawa 1980.
- GOLKA B.: *Prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*. Warszawa 1975.
- HIRSZ Z.J.: *Terenowa prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*. Warszawa 1977.
- JAKUBOWSKA U.: *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „Warszawskiego Dziennika Narodowego” w latach 1918—1939*. Warszawa—Łódź 1984.
- KAWĘCKI K.: *Działalność i myśl społeczno-polityczna Obozu Narodowo-Radykalnego ABC 1934—1939*. Warszawa 2009.
- KRZYWOBŁOCKA B.: *Chadecja 1918—1937*. Warszawa 1974.
- MARCINKOWSKI J., FITOWA A.: *Ruch ludowy w Małopolsce i na Śląsku 1939—1945. Ludzie — myśl programowa — prasa konspiracyjna*. Warszawa 1987.
- Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*. T. 3: 1931—1939. Oprac. J. BORKOWSKI, J. KOWAL. Warszawa 1966.
- MOSDORF J.: *Ludowiec o kwestii żydowskiej*. „Prosto z Mostu” 1939, nr 6.
- MUSZYŃSKI W.J.: *W walce o Wielką Polskę. Propaganda zaplecza politycznego Narodowych Sił Zbrojnych (1939—1945)*. Warszawa 2000.
- OKRASKA R.: *Słowiańska sielanka. Józef Niećko i jego „neopogańska” wizja dziejów Polski*. W: *Religia, polityka, naród. Studia nad współczesną myślą polityczną*. Red. R. ŁĘTOCHA. Kraków 2010.
- PASZKO A.: *O katolickie państwo narodu polskiego. Inspiracje katolickie w ideach politycznych grupy „Szańca” i Konfederacji Narodu*. Kraków 2002.
- PIĄTKOWSKI W.: *Myśl agrarystyczna Stanisława Miłkowskiego*. Warszawa 1983.
- PIETRAS S.: *„Raclawice” i Polska Organizacja Zbrojna*. W: *Siew i Raclawice. Ruch młodowiejski w czasie wojny i pokoju*. Oprac. R. OLBRYCHSKI. Warszawa 1992.
- PRZYBYLSKI H.: *Chrześcijańska Demokracja i Narodowa Partia Robotnicza w latach 1926—1937*. Warszawa 1980.

- PRZYBYSZ K.: *Konspiracyjny ruch ludowy na Mazowszu 1939—1945*. Warszawa 1977.
- SIEMASZKO Z.S.: *Narodowe Siły Zbrojne*. Londyn 1982.
- SIERCHUŁA R.: *Wizja Polski w koncepcjach ideologów Organizacji Polskiej w latach 1944—1947*. W: L. KULIŃSKA, M. ORŁOWSKI, R. SIERCHUŁA: *Narodowcy. Myśl polityczna i społeczna obozu narodowego w Polsce w latach 1944—1947*. Warszawa—Kraków 2001.
- SŁAWECKI P.: *Koncepcje integracyjne Europy w myśli politycznej polskiego ruchu ludowego w latach 1918—1946*. „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2006, t. 4.
- TOMASIEWICZ J.: *Ideologia środowiska „maksymalistów” w świetle publicystyki poznańskiego „Głosu” (1934—1936)*. W: *Prasa Narodowej Demokracji 1886—1939*. T. 1. Red. E. MAJ. Lublin 2010.
- TOMASIEWICZ J.: *Prasa środowisk ekstremistycznych obozu narodowego w okresie II wojny światowej (analiza ideowo-polityczna)*. W: *Prasa Narodowej Demokracji*. T. 4: *Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*. Red. E. MAJ, A. DAWIDOWICZ. Lublin 2013.
- Wizje Polski. *Programy polityczne lat wojny i okupacji 1939—1944*. Oprac. K. PRZYBYSZ. Warszawa 1992.
- ZACZYKIEWICZ I.: *Spotkanie z wojną*. Warszawa 1966.

Jarosław Tomasiewicz

Between “Roch” and “Szaniec”: the clandestine national-peasant groups

Summary

The weakness of the Szaniec Group forced its members to seek allies. A chance to break away from isolation was perceived in the collaboration with the right wing of the popular movement. Związek Pracy Ludowej “Orka”, which as an organisation of intellectuals with a peasant background wanted to extend the influence of the popular movement on the city was supposed to become a partner. However, the populist ideas of “Orka” collided with the nationalism which postulated unconditional national solidarity. Nevertheless the plea to subject the countryside to national interests was responded to by the “Orka” activists not in a Marxist manner — by emphasising the primacy of class peasant interests — but by identifying the people with the nation and by demanding from other strata of the society the recognition of the hegemony of the peasants. The “Orka’s” pursuit to ensure the popular movement a leading role in the state eventually precluded an alliance with the nationalists and forced the Związek Pracy Ludowej to combine with “Roch”.

Jarosław Tomasiewicz

Zwischen „Roch“ und „Szaniec“: konspirative national-bäuerliche Gruppierungen

Zusammenfassung

Die Schwäche der Gruppierung „Szaniec“ nötigte ihre Mitglieder dazu, nach anderen Verbündeten zu suchen. Sie sahen ihre Chance, sich der Isolation zu entziehen, in der Zusammenarbeit mit

rechtem Flügel der Volksbewegung. Zu ihrem Partner wurde der Bund der Volksarbeit „Orka“ gewählt, der als eine Organisation der bäuerlichen Intelligenz, die Volksbewegung auf die Stadt auszudehnen suchte. Populistische Ideen von „Orka“ prallten jedoch auf den eine bedingungslose nationale Solidarität fordernden Nationalismus auf. Die Forderung, das Dorf den nationalen Interessen unterzuordnen, wurde von den „Orka“-Mitgliedern nicht nach dem marxistischen Prinzip, die Interessen der bäuerlichen Klasse zu begünstigen, betrachtet. „Orka“-Gruppierung identifizierte zwar das Volk mit der Nation und verlangte von anderen Gesellschaftsschichten, die Vorherrschaft des Bauerntums anzuerkennen. Ihre Bestrebungen, den Bauernfunktionären die führende Rolle im Staat zu gewährleisten, machte ein Bündnis mit Nationalisten letztendlich unmöglich und trieb den Bund der Volksarbeit (pol.: Związek Pracy Ludowej) dazu, sich mit der Gruppierung „Roch“ zu vereinigen.